

TEFSİR ÖĞRETİMİNDE METİN ANALİZ YÖNTEMİNİN KULLANIMI (ÖZEL ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ AÇISINDAN BİR YAKLAŞIM)*

THE USE OF TEXT ANALYSIS METHOD IN TAFSİR TEACHING (AN APPROACH IN TERMS OF SPECIAL TEACHING METHODS)

Geliş Tarihi: 07.07.2022 Kabul Tarihi: 09.03.2023

✉ SÜMEYYE SEVİNÇ

DR. ÖĞR. ÜYESİ

KÜTAHYA DUMULUPINAR ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0002-3083-6453

sumeyye.sevinc@dpu.edu.tr

✉ RABİA YILDIRIM

DR. ÖĞR. ÜYESİ

KÜTAHYA DUMULUPINAR ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0001-8208-3513

rabia.yildirim@dpu.edu.tr

ÖZ

Cumhuriyet sonrası tefsir eğitim süreci göz önünde bulundurulduğunda tefsir metinleri ile ilgili derslerde öğrencilerin pasif kaldığı bir öğretim süreci dikkat çeker. Bu sorun derste kullanılan yöntemin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarır. Bu araştırma, tefsir öğretiminde tefsir metinlerini anlamak ve çözümlmek için metin analizini bir yöntem önerisi olarak sunmaktadır. Araştırmanın konusu tefsir metinlerinin öğretildiği alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda araştırmada örgün eğitim lisans seviyesinde yer alan tefsir derslerinde okutulan metinlerin öğrenciler tarafından daha kolay ve sistematik bir şekilde anlaşılması, dersin hazırlığı ve öğretimin yönetimi sürecinde eğitimciye yönelik katkı sunulması amaçlanmaktadır. Bu yöntem ile tefsir metinleri öğretiminde eğitimciye yol gösterici bir tablo sunulmuş ve öğrenciler için daha kalıcı bir öğretim imkânı hazırlanmıştır. Bu bağlamda eğitimci ve öğrenci açısından etkin bir öğretimin sağlanması öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Din Öğretimi, Tefsir Öğretimi, Tefsir Metinleri, Metin Analizi.

ABSTRACT

Upon examining the education process for tafsir (Qur'anic exegesis) during the republican period in Türkiye, it is noted that a passive teaching approach is prominent in lessons regarding tafsir texts. This problem highlights the need for a re-examination of the teaching method used in the classroom. This research presents textual analysis as a method proposal for understanding and interpreting Qur'anic text in the teaching of tafsir. The scope of this research encompasses the field in which Qur'anic text is taught. In this context, the aim of the research is to facilitate the comprehension of Qur'anic texts by students in a more systematic and easier manner in tafsir courses offered at the undergraduate level, and to provide a contribution to the preparation and management of the lesson by the instructor. This method provides an instructive table for the teacher in the teaching of Qur'anic text and offers a more lasting teaching opportunity for the students. In this context, it is expected that an effective teaching will be provided for both the teacher and the student.

Keywords: Religious Education, Teaching Religion, Tafsir Education, Tafsir Texts, Text Analysis.

SUMMARY

This research presents textual analysis as a proposed method for understanding and analysing tafsir texts in tafsir classes. It aims to provide students and teachers with a more practical way of teaching tafsir texts using this method. In addition, it is believed that teaching the lesson with a pre-prepared template will facilitate active participation in the teaching environment and increase the efficiency of the lesson.

In the first part, the teaching method of the texts used in tafsir lessons is given as a table. This table consists of two parts as non-text context and text analysis. The first part discusses the information about the exegete and the historical conditions of the text. The second part deals with the definition of the text, form analysis and content analysis. The definition of the text involves the characteristics of the interpreter, the text and the type of text. The form analysis part focuses on the analysis of words, sentences and literary arts. The content analysis section, on the other hand, includes the word fields seen in the text, the relationships between the word fields, and the analysis of the connotations of the words. Thus, the tafsir text that is studied and taught with the help of this table is taught in a broad framework in a regular way.

The second part of this research presents the application of the proposed method to the teaching of tafsir texts. In this context, al-Zamakhshari's tafsir called al-Kashshaf was chosen as an example of teaching a tafsir text in the classroom. In this context, the analysis table of tafsir texts was applied in two stages in terms of non-textual context and textual analysis in the tafsir called al-Kashshaf. Accordingly, the tafsir and the historical conditions of the text are discussed in the non-textual framework. The aim is for students to learn about the historical conditions and the author of the text. The definition of the text, form and content analysis have also been discussed.

This research presents an effective method for teachers and students. Thus, the methods of the classical tradition have been revised and adapted to the level of the students. For

example, in the study of the second verse of the chapter of al-Baqarah in terms of al-Kashshaf tafsir, it was emphasized how the exegete used words, sentences and literary arts within the framework of morphological analysis. In this context, the details of the method used by the exegete have been highlighted, while the purpose of the content has been revealed. The words, phrases and rhetoric that Zamakhshari drew attention to in his explanations of the verses were examined. In addition, the words, phrases and rhetoric used by the exegete in presenting his own interpretation are discussed. Therefore, not only the verses in the selected sample passage, but also the commentator's style of expression have entered the boundaries of our study.

According to the presented table of textual analysis, when teaching the tafsir lesson, the teacher should first carry out the preparation stage of the lesson by revising the table that is suitable for the exegesis text and multiplying it by the number of students. In the application part of the lesson, the teacher is expected to distribute the document he has brought to the class at the beginning of the lesson. Answering the questions in the table together with the students using the question-answer technique will be productive in terms of teaching. The text analysis chart allows the students to categorise the information in their minds and to make connections between the information. This table can be developed from different angles because there are many types of tafsir texts and each of these texts requires its own analysis table. The Tafsir text analysis table presented in this study is an example. In fact, it may not be necessary to address all these questions for every tafsir text, new questions may be asked depending on the nature of the text. Therefore, the teacher is expected to edit and update the table by making changes to the questions to be asked in the tafsir text. With this method, the teacher was provided with a guide table for teaching tafsir texts and a more permanent teaching opportunity was prepared for the students.

GİRİŞ

Din öğretimi yapılırken alanın muhtevasına göre derste kullanılacak yöntem ve teknikler belirlenir. Yani öğretimde nelere dikkat edilmesi gerektiği ve hangi yöntem ve tekniklerin kullanılabileceği, öğretim ortamının düzenlenmesi ve araç gereçlerin geliştirilmesi konularında din öğretimi biliminden faydalanılır.¹

Öğrenmenin meydana gelmesinde ve niteliğin artırılmasında kullanılan yöntemlerin payı büyüktür. Din öğretimi yöntemlerinin temel işlevi hedeflenen kazanımların elde edilmesine katkı sağlamaktır. Böylece din ile ilgili öğrenmeler sağlanırken öğrencinin bilişsel, duyuşsal ve devinışsel öğrenme alanları dikkate alınır.² Bu nedenle derste uygulanacak yöntem ve teknikleri bilmesi bir öğrenciye nasıl davranacağını bilme ve öğrenme sürecini daha etkin planlama gibi kazanımlar sağlamaktadır.³ Bundan ötürü derste öğretim amaçlarını yerine getirmek için en önemli şey yöntemdir.

Tarih boyunca yazılı metinler birçok analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Bu yöntemler metin esas alınarak geliştirilmiş ve metne uyarlanarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla metni analiz ederken uygulanan aşamaların belli bir yol izlenerek yapılması metnin daha iyi anlaşılması ve çözümlenmesi için gereklidir. Nihayetinde metnin analiz edilmesi onun daha iyi anlaşılması açısından nitelikli bir yöntemdir.

Tefsir metinleri örtük dilin kullanıldığı ve ilk okunuşta tam olarak çözümlenemeyen edebî metinlerdir.⁴ Diğer metin türlerinden farklı olarak Kur'ân âyetlerinin anlaşılması

* Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu, 20.10.2022, 2022/09 sayılı etik kurul izni ile hazırlanmıştır.

¹ Süleyman Akyürek, *Din Öğretimi* (Ankara: Nobel, 2021), 12.

² Akyürek, *Din Öğretimi*, 33.

³ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler* (Ankara: Nobel, 2021), 83.

⁴ Bu hususta bk. Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014), 3.

için yazılan bu metinler, dil yapısı ve içerik olarak büyük bir zenginliğe sahiptir. Günümüzde özellikle İlahiyat fakültelerinde tefsir öğretiminde bu metinlerden faydalanılmakta ve bu metinler derslerde tahlil edilmektedir. Ancak tefsir metinlerinin analizinde kullanılan yöntem ve teknik konusunda eğitimcinin kullanabileceği yöntemlerle ilgili teşebbüsler sınırlı kalmaktadır.⁵ Bu çalışma örgün tefsir öğretiminde tefsir metinlerinin okutulmasında sistematik bir yaklaşım sunması açısından önemlidir.

Cumhuriyet sonrası tefsir eğitim süreci göz önünde bulundurulduğunda tefsir dersleri işlenirken yöntem açısından bazı sorunlar söz konusu olmaktadır.⁶ Bu sorunlar bilhassa tefsir metinleri ile ilgili derslerde temayüz etmektedir. Hâlbuki tefsir metinleri dersinde öğrenci ve eğitimcinin her ikisinin aktif olduğu metin analiz yöntemi kullanılabilir. Metin analiz yöntemi genellikle edebî metinlerin analizinde kullanılmakta olup⁷ bu yöntemin gerek Kur'ân gerekse hadis öğretimi açısından uygulanmasına yönelik önerileri bulunmakla birlikte⁸ tefsir metinleri dersleri özelinde yapılabilecek spesifik bir çalışma derslerdeki metod sorunları açısından bir çözüm üretebilir. Bu minvalde yaptığımız literatür taramasında tefsir öğretim yöntemlerine dair bir çalışmanın hazırlanmasına ihtiyaç görülmüştür.⁹ Bu çalışma ile tefsir derslerinde okutulan metinlerin analiz edilerek anlaşılır okuma ve öğretme gayretlerine bir katkı sağlanması hedeflenmektedir. Dolayısıyla bu çalışma ile amacımız tefsir dersinde kullanılabilecek metin analiz tablosunun sunulması ve dersin işlenmesinde eğitimcinin bu tabloyu kullanarak öğrenciye akılda kalıcı, öğretimi kolaylaştırıcı ve öğrencinin metni rahat anlamasını sağlayan bir yaklaşım sunmaktır. Bu yaklaşım önerisinin dersin işlenmesi konusunda farkındalık oluşturacağını düşünmekteyiz. Bu bağlamda çalışmamızda öğrenciye ve eğitimeye tefsir metinlerini analiz ederken kullanılabilecek kapsamlı bir metin analiz tablosu hazırlanmıştır. Araştırma, analiz tablosunun kullanıldığı bir yöntemle tefsir metinlerinin okutulduğu dersin öğrencilerin ilgisini çekeceği ve bu konudaki öğretime önemli bir katkı sağlayacağı ön kabulünden hareketle yapılmıştır. Böylelikle mevcut örgün ve yaygın din eğitimi içerisinde tefsir öğretiminde metin analiz

⁵ Bu hususta bk. Ahmet Öz, *İslam İlimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, ed. Recep Erdoğan (İstanbul: Klm Yayınları, 2018).

⁶ Ömer Kara, *Tefsir Tetkikleri II* (İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, 2018), 97-109.

⁷ Mine Mengi, "Metin İncelenmesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili", *Electronic Turkish Studies* 2/3 (2007).

⁸ Nevzat Y. Aşıkoğlu, "Kur'ân ve Hadis Öğretimi Konusunda Yeni Bir Yöntem Önerisi", *İslami Araştırmalar* 6/2 (1992), 115-124.

⁹ Bu konuda sorunları tespit etmeye yönelik arayışlar söz konusu olmuştur. Bu hususta örnek için bk. *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)* ed. Ömer Kara (Bursa: Kurav Yayınları, 2007).

tabloları kullanılarak ders sürecinin takibi kolaylaşacak ve öğrencilerin anlamlı öğrenmesine katkı sağlanacaktır.

Araştırmada sunulan tefsir metinleri analiz tablosu etkili öğrenme modeli temel alınarak hazırlanmıştır. Etkili öğrenme modelinde dört temel öge düzenlenerek iyi bir öğretim hizmeti gerçekleşir. Bu temel öğelerden ilki öğretimin niteliğidir. Dolayısıyla öncelikle öğretimin içeriği düzenlenmelidir. Daha açık bir ifade ile öğrencinin ön öğrenmeleri ve yeni öğrenilecek bilgiler ile anlamlı ilişkiler kurulmalı, derste öğrencinin dikkatini çeken ipuçları ve işaretler kullanılmalıdır. İkinci olarak öğretim düzeyi uygun hale getirilmeli yani öğretim sınıftaki öğrenciler için ne çok kolay ne çok zor olmalıdır. Üçüncü öge teşvik etme başka bir ifade ile öğretilecek konu öğrencide istek uyandırmalıdır. Son öge ise zamanın etkili kullanımudur. Yani öğretilecek konuların ders saati süresince yetiştirilmesi göz önünde bulundurularak bir ders yöntemi belirlenmelidir.¹⁰ Bu öğeleri göz önünde bulundurarak hazırladığımız tablo ile zamanın etkin kullanımı gerçekleşmiş, hazır tablo ile metne dair soruların derste öğretici ve öğrencinin birlikte cevaplaması ile hem öğrenci derse teşvik edilmiş hem de bütün öğrencilerin düzeyine uygun şekilde öğretim planlanmıştır. Ayrıca derste bu tablo kullanılarak metnin analiz edilmesi öğrenci için ilgi çekici olmaktadır. Çünkü bu şekilde metne dair soruların öğrencinin gözünün önünde olması ile kendisinin derse aktif olarak katılımı sağlanmaktadır.

Araştırmamızda “Tefsir derslerinde okutulan metinler analiz edilirken kullanılabilecek ve tefsir öğretimine katkı sağlayacak bir yöntem ile öğretim yapılabilir mi?” sorusu temel problem olarak ele alınır. Fakat tefsir metinlerinin analizi konusunda yapılacak yöntem çalışmaları oldukça kapsamlı ve uzun zaman alabilir. Dolayısıyla bu makalede, daha uzun bir süreç isteyen ve geliştirilecek yöntemin ayrıntılarını ortaya çıkaracak bir proje çalışmamızın ana hatları üzerinde durulacaktır. Bu nedenle araştırmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurularak araştırmamızı, sadece ilahiyat lisans eğitiminde tefsir metinlerini okuma, anlama ve analiz etmeye yönelik metin analizine dayanan bir yöntem önerisi olarak sunduk. Sunulan bu yöntem bizzat fakülte ortamında lisans ikinci sınıfa giden öğrencilere iki ders saatinde uygulanmıştır. Bu uygulama, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nde iki farklı sınıfta gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem ile yapılan derste öncelikle metin analiz tablosunun olduğu doküman çoğaltılarak her öğrenciye birer tane verilmiştir. Önerilen yaklaşımla dersin işlenmesinin, öğrenciyi ne yönde etkilediği, onun derse katılımını artırıp artırmadığı

¹⁰ Müge Olğun - Fatih Güngör, “Slavin’in Etkili Öğretim Modeli”, *Öğrenme-Öğretme Kuramları ve Uygulamadaki Yansımaları* (İstanbul: Pagem, 2016), 451-471.

ve dersin anlaşılmasını kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı gözlemlenmiştir. Bir ders sürecinde tablonun içeriği öğrencilerin de aktif katılımı ile doldurulmaya çalışılmıştır. Dersin sonunda metnin analiz tablosunun öğrencilere verilen nüshası kalıcı öğrenmenin gerçekleşmesi için onlarda bırakılmıştır. Böylelikle öğrencinin metni kalıcı bir şekilde öğrenmesine imkân sağlanmıştır. Dolayısıyla ilk başlıkta tefsir derslerinde kullanılan tefsir metinlerinin derste işleme süreci ve bu sürece yönelik sunulan yöntem tablo haline getirilmiştir. İkinci başlıkta Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı örneğinde bir tefsir metninin derste uygulamalı öğretimine yer verilmiştir.

1. Tefsir Metni Analiz Tablosu

Türkçe'de analiz, çözümleme anlamına gelmektedir. Metin çözümlemesi terimi genel olarak dilimizde *metin tahlili*, *metin analizi*, *metin şerhi* ve *metin incelemesi* gibi adlarla anılır. Tefsir metinlerinin derste okutulması sürecinde eğitimci metnin tahlilini yapmaya çalışmaktadır. Önceden İlahiyat fakültelerinde okutulacak tefsir metinleri konusunda da bir mutabakat olmamakla beraber ders saatleri göz önünde bulundurularak okutulacak metinler değişiklik göstermekteydi. Son dönemlerde ise tefsir 1-2 şeklinde kitaplar hazırlanarak ders materyali olarak sunulmuş fakat bu eserler henüz yaygınlaşmamıştır.¹¹ Bu derslerin uygulamasında zaman içerisinde genel olarak gözlemlediğimiz ders işleme usûlleri şu şekildedir: Metinler klasik okuma geleneğine bağlı olarak okuyucuyu yönlendirmekte ve eğitimci kelime tahlilleri, belagat vs. metinde gördüğü hususları öğrencilere anlatmaktaydı.¹² Eğitimde bilginin öğrencilere somut bir şekilde sunulması yaklaşımı ağırlık kazandığından soyut sunum yaklaşımına bağlı olan klasik metin okuma halkaları önemini bir oranda kaybetmiştir. Ayrıca öğrencilere düşünsel bir perspektif kazandırmayı hedefleyen üniversite anlayışına sahip İlahiyat fakültelerinde tefsir öğretimi sadece ezberciliğe ve nakilciliğe dayandırılması bir sorun olarak görülmektedir.¹³ İşte bu hususta metinlerin derste işleme sürecinin somutlaştırılması gerektiğinden bir yöntem ihtiyacı söz konusudur. Buna göre verileri somutlaştırabilmek için klasik gelenekte kullanılan pratik yöntemlerin sembolize edilmesi ve edebî metinlerin analizinde kullanılan bir tablonun oluşturulması gerekmektedir. Birçok İlahiyat fakültesi programında “*tefsir metinleri okunur, anlaşılır*” şeklinde kazanımlar belirtilmekte ve dersin işleme sürecinde soru cevap tekniğinin kullanımının tercih edildiği görülmektedir.

¹¹ Zülfikar Durmuş, *Tefsir-1* (Ankara: Bilay Yayınları, 2019); Talip Özdeş - Musa Bilgiz, *Tefsir-2* (Ankara: Bilay Yayınları, 2019).

¹² Ali Karataş - Yunus Emre Gördük, *Günümüz Tefsir Problemleri* (Ankara: Bilay Yayınları, 2018), 24.

¹³ Karataş - Gördük, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 23.

Metin analizi yöntemi ile tefsir metninin okunması teknik okuma olarak adlandırılır. Yani belli bir yöntem ile sistemli bir şekilde okumanın sağlanması için teknik okuma yöntemini kullanmak gerekir. Bu nedenle tefsir metinlerinin analizinin teknik okuma ile yapılmasının öğretim açısından hem eğitime hem öğrenciye kolaylık sağlayacağını öngörüyoruz. Tefsir metni analiz edilirken izlenecek yol tablo şeklinde sunulmuştur. Verilen tablodan hareketle metin analizinin yapılması için gruplara ayrılan sorular belirlenmiştir. Bu tablonun derste hâlihazırda öğrencilerde bulunması ile derste yapılacak analizin göz önünde olması sağlanmış ve metnin analizini yaparken öğrencilerin bu sorulara uygun cevabı eğitmeni ile birlikte vermesi ile ders işleme yöntemi öneri olarak çalışmada ele alınmıştır.

Araştırmamızın bu kısmında tefsir dersinde okutulan metinlerin analizi için hazırladığımız ve gerek öğrenciler gerek öğretmenler açısından faydalı olabileceğini düşündüğümüz metin analiz tablosunu sunmaya çalıştık. Zira metin analiz tablosu, öğrencinin zihninde bilgileri kategorize edebilmesini ve bilgiler arasındaki bağlantıyı kurabilmesini sağlamaktadır. Ayrıca öğretim ilkelerinden biri olan somuttan soyuta ilkesi gereğince soyut kavramların öğretiminde somutlaştırmaya başvurmak gereklidir. Söz konusu tablo farklı açılardan geliştirilebilir. Çünkü birçok tefsir metni türü mevcuttur ve bu metinlerin her biri kendisine özgü analiz tablosunu gerektirir. Bu çalışmada sunduğumuz tefsir metni analiz tablosu bir örnek niteliğindedir. Nitekim her tefsir metnine bu soruların tamamını yöneltmek de gerekmez. Metnin niteliğine göre yeni sorular sorulabilir. Buna eğitmeni karar verecektir. Dolayısıyla eğitimciden tefsir metnine sorulacak sorular üzerinde değişiklik yaparak tabloyu düzenleyip güncellemesi beklenir.

Tefsir metni analiz edilirken metnin içerisinde biçim analizi ve içerik analizinden hareketle metnin derin yapısındaki anlam aranmıştır. Ayrıca bu çalışma ile örnek olarak verilen tefsir metninin bütüncül okuma örneği sunulmuştur. Öncelikle tefsir metninin temel unsurlarına yönelik örnek bir analiz tablosu, sonra bu tablo dâhilinde ders ortamında tefsir metni, okunmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada, tefsir dersinde Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ından Bakara Sûresinin ikinci âyetinden bir pasaj örnek olarak ele alınmıştır.

Tefsir metni analiz edilirken sunduğumuz aşağıdaki tabloda öncelikle metin dışı bağlam ele alınmıştır. Bu kısımda müfessir hakkında ve metnin tarihi şartlarından bahsedilen bilgiler bulunmaktadır. Tablonun ikinci kısmında metin analizine yer verilmiştir. Burada metnin tanımlanması, biçim analizi ve içerik analizi kısımları bulunmaktadır. Metnin tanımlanmasında, tefsir metninin türü ve tanıtımı yapılmaktadır. Biçim

analizi kısmında kelimelerin, cümlelerin ve edebî sanatların analizine yer verilmiştir. İçerik analizi kısmında ise metinde hangi kelimelerin tekrarlandığı, başlıca kelime alanları, her kelime alanının metin içerisindeki yeri, kelimelerin yan anlamları ve kullanılan dil düzeyi maddeleri yer almaktadır.

Tablo 1: Tefsir Metni Analiz Tablosu

Metin Dışı Bağlam		1. Müfessir hakkındaki bilgiler.Metin tarihî şartları: Tefsir metni açısından bakıldığında tefsiri yapılan âyetlerin nüzul sebebinin verilmesi ve o dönemin sosyokültürel, ekonomik şartları, yayın yeri ve zamanı vb.
Metin Analizi	Metnin Tanımlanması	1. Müfessirin ve metnin özellikleri 2. Metnin türü: Temel olarak hangi tefsir türü olduğu
	Biçim Analizi (Müfessirin içeriği ifade etmek amacı ile kullandığı yöntem ve tekniklerin bütünü)	1. Kelimelerin analizi (İsim, fiil ve harf) 2. Cümlelerin analizi (İsim Cümlesi, Fiil Cümlesi) 3. Edebî sanatların analizi (Beyan, Bedi, Meani)
	İçerik Analizi Tefsir metninin içeriğinin analiz edilmesi.	1. Metinde hangi kelimeler tekrarlanıyor? 2. Metinde görülen başlıca kelime alanları nelerdir? 3. Her kelime alanının metin içerisindeki yeri ve önemi nedir? 4. Kelime alanları arasında nasıl ilişkiler var? 5. Kelimelerin yan anlamlarının tahlili nasıl olabilir? 6. Kullanılan dil düzeyi ne şekildedir?

Tefsir dersi sunulan bu metin analiz tablosuna göre işlenirken öncelikle öğretici tefsir metnine uygun olan tabloyu revize etmek ve öğrenci sayısının çoğaltmak suretiyle dersin hazırlık aşamasını gerçekleştirmelidir. Dersin uygulama kısmında ise eğitimcinin derse başlarken getirdiği dokümanı öğrencilere dağıtması beklenir. Tabloda yer alan soruların öğrenciler ile birlikte soru-cevap tekniğinin de kullanılarak cevaplandırılması öğretim açısından verimli olacaktır.

2. Tefsir Metinleri Analiz Tablosunun Zemahşeri'nin *el-Keşşâf*'inde Uygulanması

Tefsir metinleri analiz tablosu, Zemahşeri'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirinde metin dışı bağlam ve metin analizi açısından iki aşamada uygulanacaktır. Bu minvalde metin dışı bağlam kapsamında müfessir ve metnin tarihi şartları; metin analizi kapsamında ise metnin tanımlanmasının yanı sıra biçim ve içerik analizi ele alınacaktır.

2.1. Metin Dışı Bağlam

Bu çalışmada metin dışı bağlamı incelerken öncelikle araştırma örneğimiz olan Zemahşeri'nin *el-Keşşâf* adlı eserinin literatür içerisindeki yerini metnin tanımlanması ve metnin türü açısından ele alacağız. Ardından metnin tarihî şartlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Türkmenistan'ın Hârizm bölgesinde dünyaya gelen ve Buhara, Horasan, Bağdat ve Şam gibi ilim merkezlerinde bulunan Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, ömrünün son dönemlerini Mekke'de geçirmekle birlikte yine Hârizm'de hayata gözlerini kapatır.¹⁴ Amelde Hanefî mezhebine bağlı olmasına rağmen daha çok Mu'tezilî mezhebine olan mensubiyetiyle şöhret bulan Zemahşeri'nin döneminde,¹⁵ Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (ö. 485/1092) ve veziri Nizâmülmülk (ö. 485/1092) siyasî otoritedir. Her ne kadar Zemahşerî itikatta Mu'tezilî paradigmayı benimsese de tefsirini Mu'tezile'nin siyasî açıdan çok güçlü olmadığı bir dönemde yazar.¹⁶ Devlet erkânıyla ilişkiler kuran müfessir, Sultan Melikşah'ın oğlu Muhammed ve Nizâmülmülk gibi devlet adamlarına kendisine ihanda bulunmaları ümidiyle methiyeler yazar.¹⁷ Müfessir ekonomik açıdan rahat bir hayat sürmediği gibi bir dönem terzilik öğrenmiş ancak sonradan kendisini tamamen ilme adanmıştır.¹⁸ Hatta onun ömrünün sonuna kadar ders alıp verdiği rivayet edilir.¹⁹

Zemahşerî, Türklerin çoğunlukta bulunduğu bir coğrafyada yaşam sürer. Bununla birlikte müfessir Arap beldelerinde Arapça dil zevkini elde eder. Bilhassa İslâmî ilimler açısından oldukça münbit bir ortamda

¹⁴ Ebü'l-Abbâs İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu enbâi 'z-zamân* (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 5/169, 173; Şemseddin ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 20/154, 155.

¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/170.

¹⁶ Mu'tezilî tefsirleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Mustafa Bilgin, *Tefsirde Mu'tezile Ekolü* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991).

¹⁷ Ahmed b. Mustafa Taşkoprizâde, *Miftâhu's-Sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'âti'l-'ulûm* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405), 2/89.

¹⁸ Taşkoprizâde, *Miftâhu's-Sa'âde*, 2/89.

¹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 20/155.

yetişen müfessirin sadece dil, edebiyat ve tefsir değil aynı zamanda kıraat, hadis, fıkıh ve kelâm gibi alanlara dair eserleri de bulunur.²⁰

Zemahşerî *el-Keşşâf*’ı içerisinde Mu‘tezilî âlimlerin de bulunduğu çağdaşlarının ve bilhassa Mekke valisi Ebü’l-Hasen Ali b. Hamza b. Vehhâs’ın talebi ve teşviki üzerine telif eder.²¹ Böylelikle müfessir tefsirini Mekke’ye son gidişinde yazmaya başlar ve Hz. Ebû Bekir’in hilafeti kadar kısa bir sürede tamamlar.²²

2.2. Metin Analizi

Zemahşerî *el-Keşşâf* adlı tefsirinden örnek metin analizi hazırlarken öncelikle metnin müfessiri ve muhatapları üzerinden tanımlanmasına yer verilecek ardından sırasıyla metnin biçim ve içerik analizleri üzerinde durulacaktır.

2.2.1. Metnin Tanımlanması

el-Keşşâf’ın müellifi bazı derslerinde âyetlerin gizli hakikatlerine işaret ederek döneminin Mu‘tezilî alimlerinin isteği üzerine kendilerine süre başları ve Bakara Sûresinin hakikatlerine dair soru-cevap formundaki bazı izahlarını yazdırır. Zira müfessir tefsir ilminin ehil olmayan kimselerin eline kalmasından muzdariptir.²³ Bundan sonra Mekke’de yaşamaya karar veren Zemahşerî, Mekke’ye ulaştığında özellikle valinin talebi üzerine tefsirini telif eder. Esasında müfessir yaşının ilerlemesi nedeniyle eserini kısa tutar ancak iki yıldan biraz daha fazla olan bu süreyi bereketli bir şekilde geçirir. Öte yandan dil, kıraat ve rivayetler konusunda kendinden önceki kaynaklardan atıflarda bulunan Zemahşerî, tefsirini soru-cevap usulüne uygun olarak “Eğer ... dersin, şöyle derim...” şeklinde bir üslup üzerine kurgular. Söz gelimi mukattaa harfleri ile ilgili bahiste dil âlimi Sibeveyh’ten (ö. 180/796) iktibasta bulunur.²⁴ Aynı şekilde Bakara Sûresinin 19. âyetinin tefsirinde Arap şair Lebîd’in (ö. 41/660) beyitinden istişhadda bulunur.²⁵ Müfessir Hz. Peygamber’den rivayetlere de yer verir. Nitekim Bakara Sûresinin ikinci âyetinin tefsirinde “*Kim birini öldürürse ganimeti kendisinin olur.*”²⁶ rivayetini ve İbn Abbas’tan bir başka rivayeti zikretmesi bu kabilden değerlendirilebilir.²⁷ Dolayısıyla müfessir her mesele ilgili temel kaynaklardan alıntı yapar.

²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 5/168, 169.

²¹ Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki’l-tenzil ve ‘uyûni ekâvil fi vücûhi’l-te’vil* (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykân, 1418), 1/97.

²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/98.

²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/97.

²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/128-129.

²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/200.

²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Şahiḥu’l-Buhârî* (Riyad: Beytü’l-Ef-kâri’d-Devliyye, 1419), “Fardu’l-Humus”, 18.

²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/146-148.

el-Keşşâf'ı kelâmdan ziyade Kur'ân âyetlerini Arap dili ve belagati açısından değerlendirmeye tahsis eden müfessir, eserinde âyetlerdeki lafızların nasıl ifade edildiğine odaklanır. Bu bağlamda eserde sözcük tahlilleri esnasında Arap şiiri vb. kaynaklardan istişhad edilirken lugavî ve belagat merkezli açıklamalar yapılmakta, kıraatler ve rivayetlere dair malumat verilmektedir. Buna göre müfessir dilbilimsel tahlillerinde Bağdat ekolünün tercihlerini yansıtmış, kıraatler konusunda şâz olsa da dil kuralları açısından uygun olan kıraatlere de itibar etmiş ayrıca sûrelerin faziletlerine dair mevzu rivayetlere yer vermiştir. Kur'ân âyetlerinin belagat merkezli bir yöntemle anlamlandırılması açısından tefsir tarihinde bir dönüm noktası addedilen *el-Keşşâf*, etkisini Beyzâvî (ö. 685/1286), Nesefî (ö. 710/1310) ve Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1274) gibi sünnî müfessirler vasıtasıyla sürdürmüş ve eser üzerine pek çok şerh, hâşiye ve ta'lika yazılmıştır.²⁸ Netice itibarıyla muhtevası ve etkisi açısından eser dilbilimsel bir tefsir olarak kabul edilir.

Çalışmamızın bu kısmında tefsir metinleri dersi için *el-Keşşâf*'tan seçtiğimiz bir örnek üzerinden metin tahlilini gerçekleştireceğiz. Bu minvalde Bakara Sûresinin ikinci âyetiyle ilgili pasajı incelerken kelimeleri, cümleleri ve edebî sanatları ele alacağız.

2.2.2. Biçim Analizi

Bu araştırmada eğitimci ve öğrenci düzeyini göz önünde bulundurarak onların ihtiyaçlarına yönelik etkin bir yöntem sunulması amaçlandığı için klasik gelenekteki yöntemler öğrencilerin düzeylerine uygun olarak revize edilecektir. Böylelikle Bakara Sûresinin ikinci âyetini *el-Keşşâf* tefsiri özelinde incelerken biçim analizi kapsamında müfessirin kelimeleri, cümleleri ve edebî sanatları nasıl kullandığı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda müfessirin muhtevadaki amacını ortaya koyarken kullandığı yöntemin detaylarına dikkat çekilecektir. Esasında bu kısımda bir taraftan Zemahşerî'nin âyetlerle ilgili izahları cihetinden dikkat çektiği kelime, cümle ve söz sanatları diğer taraftansa müfessirin kendi yorumlarını ortaya koyarken kullandığı kelime, cümle ve söz sanatları ele alınacaktır. Bu hususta Zemahşerî'nin tefsirinin tahlilini yapması açısından Tîbî (ö. 743/1343) şerhine de müracaat edilecektir.²⁹ Dolayısıyla seçilen örnek pasajdaki sadece âyetler değil aynı zamanda müfessirin ifade tarzları da çalışmamızın sınırlarına girecektir.

Tefsir öğretiminde Arapça klasik metinler okutulurken öğrencilerin Arapçanın temel düzeylerinden biri olan sarf ve nahiv bilgisine sahip

²⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 2/469-471.

²⁹ Ebû Muhammed Şerefüddin Hüseyin et-Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşf'an kanâ'i'r-rayb* (Dubai: Câizetü'd-Dubâi'd-Devliyye, 1434), 2/57-76.

olduğu kabul edilir. Ayrıca öğrencinin, Arap belagatına dair malumatı olması beklenir. Bununla birlikte gerek Kur'ân'ı anlamaya yardımcı ilimler gerekse rivayetlerin tahlilinde ihtiyaç duyulacağı üzere hadis ve usûlü'l-fikh gibi ilimler de metnin anlaşılmasında yardımcı unsurlar olarak görülür.³⁰ Bir müfessirin bilmesi gerekenler kapsamında ortaya çıkan bu birikim, sadece tefsir telif edenlerde değil aynı zamanda mevcut tefsir metinlerini okuyan ve okutanlarda da aranır. Aksi halde metnin anlaşılıp yorumlanması söz konusu olmayabilir. Klasik gelenekte eğitim veren kurumlarda öğrencilerin tefsir metinleri ile muhatap olmaları zikredilen ilimlerle ilgili yeterli bilgi almalarından sonraki bir sürece tekabül ederdi. Dolayısıyla tefsir metinleri daha önce öğrenilen bilgilerin bir tür uygulama alanıydı. Bu minvalde eğitimciler metinleri tahlil ederken daha anlaşılır olması için metinde geçen unsurları öne çıkarırdı. Ne var ki bilhassa İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerinde tefsir metinleri ile ilgili derslerin öğretiminde geleneğin yöntemlerinin yeterli düzeyde kullanılmadığı görülmektedir. Bunda gerek eğitimci gerekse öğrenci profilinin değişmiş olmasının rolü söz konusudur.

Arapça tefsir metinleri ile ilgili derslerin öğretimine katkı sunan eğitimcilerin bir kısmı geleneksel eğitim yöntemlerine aşinadır. Ancak bu eğitimciler öğrencilerin geleneksel dönemdeki gibi Arap diline hâkim oldukları ön kabulünden hareketle metin üzerinde dilsel tahliller yapmaksızın sadece metin tercümesi ile iktifa ederler. Bu durumda dil bilmeyen öğrenciler tercümeyle olduğu gibi kaydetmeye çalışırlar. Metin okumak suretiyle verilen derslerde öğrencilerin önlerindeki metnin satır aralarını tercümeyle doldurmaları, onların metinleri kendi başlarına anlayacak altyapıya sahip olmadıklarını veya metni anlama konusunda özgüvenlerinin henüz oluşmadığını göstermektedir. Bu durum metin tercümesi uygulamasıyla ders işlemenin faydasını önemli ölçüde düşürmektedir. Çünkü öğrenci tefsirdeki ifadeleri anlamak yerine dersi sunan hocanın açıkladığı kelimeleri metin aralarına yazmakla meşgul olmakta ve bütün dikkatini bu noktaya teksif etmektedir. Öğrencilerin hazırlık sınıfında yoğun bir şekilde Arap dili eğitimi almalarına rağmen bu sorunla yüzleşmelerinin temel sebebi klasik metinlerin dilini tahlil edebilecek düzeyde bulunmamalarıdır. Zira modern öğretim yöntemlerinin aksine klasik gelenekte bütünden genele doğru bir usûl takip edilmektedir. Bu minvalde kelime tahlillerini konu edinen sarf ile ilgili eserlerde (Emsile, Binâ, Maksûd, İzzî)³¹ öncelikle bir kelimenin muhtemel formlarının

³⁰ Müfessirin bilmesi gereken ilimlerle ilgili örnek için bk. Muhammed b. Hamzâ Molla Fenârî, *Aynü'l-a'yân: Tefsîru sûreti'l-Fâtiha* (Dersaadet: Rifat Bey Matbaası, 1325), 86-87.

³¹ Zikredilen eserler Osmanlı medreselerinde sarf eğitiminde okutulmakta olup ilk üçünün yazarı bilinmediğinden anonim sarf kitaplarıdır. Bunlardan *İzzî* 'nin ise mü-

genel bir haritası çıkarılmakta ve öğrenci çekimleri bu kalıplar üzerinden genişletmektedir. Bu kelimenin anatomisini çıkarmaya benzer. Diğer taraftan Arapça cümlelerin öğeleri ile ilgili formların ele alındığı nahiv hakkındaki eserlerde (Avâmil,³² İzhar,³³ Kâfiye³⁴) genel olarak cümlelerin öğeleri avâmil teorisi üzerinden özetlenmekte ve ilerleyen her bir eserde meseleler detaylandırılmaktadır. Zikri geçen alt yapı tesis edilmediğinde ise eğitimci meseleleri yeterli ölçüde izah edememektedir. Bu durumda sadece eğitimcinin alt yapısının olması etkin bir eğitim için yetersiz kalmaktadır.

Diğer taraftan eğitimcilerin bir kısmı da klasik yöntemlere hiç aşına olmadıklarından sadece metindeki lafızların anlaşılmasına yoğunlaşırlar. Bu durumda gerek eğitimci gerekse öğrenci sadece modern okuma yöntemlerine müracaat ettiklerinden metnin lafzı üzerinden sathi bir düzeyde anlaşılması ve yorumlanmasına ağırlık verirler. Ancak bu durumda dilsel vurgular, kelimeler ve cümleler ihmal edilmiş olmakta ve metin net olarak anlaşılmamaktadır.

2.2.2.1. Kelimelerin Analizi

Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı eserinde Bakara Sûresinin ikinci âyetinde geçen “هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” ibaresinin tefsiri ile ilgili pasajı kelime düzeyinde değerlendirirken Arap dilinde harf, isim ve fiil olmak üzere kelimenin üç türüne odaklanacağız.

Zikri geçen pasajda “على، كاف، إلى، با، في، عن، من، لام” gibi bazı harf-i cerler ve “أن، لن” gibi muzâri fiili nasb eden harfler bulunur. Dolayısıyla lafzî âmillerden olan bu harfler, kendilerinden sonraki kelimelerin mecrûr ve mansûb olarak okunmasını belirler. Ayrıca pasajda “أو، واو، ثَمَّ” gibi atıf harfleri de mevcuttur. Bu harfler kelimelerin irabında kendilerinden önceki kelimelere tabi olurlar. Söz konusu metinde isimler ise çok zengin bir şekilde kullanılmıştır. Söz gelimi “الموصلة، مُهَيِّدٌ، مُتَّفُونَ” gibi ism-i fâil, “المطبوع، المنعوت” gibi ism-i mef'ûl ve “المريض” gibi sıfat-ı müşebbehe formunda çekimlerin yanı sıra “هُدًى” örneğinde olduğu üzere masdarın sıfat yerine kullanımları dikkat çeker. Ayrıca kelimelerin tekil (الكتاب)، ikil (فِرْقَان) ve çoğul (قُلُوبِهِمْ) çekimlerinin örnekleri görülür. Metin içindeki isimler farklı çekimlerine göre detaylandırılabilir. Arapça dilbilgisi eğitimi almış öğrencilerin bütün bu çekim formlarını metin üzerinde idrak etmesi beklenir. Ayrıca illetli harfleri bulunan kelimelerin çekimlerinin pekiştirilmesi önerilir.

ellifi İzzeddin ez-Zencânî'nin eseridir. Bu eserler klasik Arapça eğitiminde istifade edilmek üzere bir arada basılmıştır. Bk. *Kitâbu's-Sarf: Emsile, Binâ, Maksûd, İzzî* (İstanbul: Yasin Yayınevi, t.y.). Ayrıca eserlere şerhler yazılmıştır.

³² Abdulkâhir Cürçânî, *el-'Avâmilü'l-mi'e* (Kahire: Dârü'l-Meârif, t.y.).

³³ Birgivî, *İzhârü'l-Esrâr* (İstanbul: 1319).

³⁴ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-Nahv* (Cidde: 1986).

Diğer taraftan parçada yoğun bir şekilde kullanılan farklı çekimlerde fiillere ayrıca temas edilebilir. Tefsir metninde fiiller Arapça fiil yapısına uygun olarak mâzi, muzârî ve emir kalıplarında kullanılır. Bu kalıplar da haber (yargı) ve inşa (emir ve yasak) bildiren cümleler formunda gelir. Ayrıca farklı zaman kalıpları ile istek ve şart ifadelerine de yer verilir.

Zemahşerî *el-Keşşâf*'ta mâzi fiilleri haber cümlesi formunda kullanır. Bu minvalde kesinlik ifade eden (görülen) geçmiş zamanı ifade etmek üzere “قل” ve “أخبر عنه” gibi fiillerin tercih edildiği görülür. Buna mukabil metinde olup olmaması ihtimal ifade eden “قيل” ve “أشير إليه” gibi edilgen kalıplar da yer alır. Müfessir kimi zaman kesin yargı formlarından sonra ihtimal ifadelerine yer verebilir. Söz gelimi “اختلف” fiili anlamı itibariyle farklı görüş beyan etmeyi ifade eder. Müfessir “müttaki” kelimesini izah ederken cezayı gerektirecek eylemlerden sakınma konusuna işaret eder ve küçük günahlardan sakınanın da müttaki olup olmayacağı hususunda görüşleri zikreder. Bu bağlamda görüşler ihtimale açık yorumlar olduğu için “قيل” kalıbında dile getirilir.³⁵ Dolayısıyla müfessir kesin yargı ifade eden malum bir fiilin ardından meçhul bir fiille konuyu ortaya koyar.

el-Keşşâf'ın seçtiğimiz pasajında mâzi fiil çekimlerinin “قد” ile daha vurgulu bir şekilde ifade edilmesi de söz konusudur. Böylelikle fiildeki yargının kesinliği ortaya koyulur. Bu minvalde “ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” âyetindeki ifadelerin arada herhangi bir bağlaca ihtiyaç duyulmadan birbiri ile bağlantılı ve düzenli bir şekilde zikredilmesi hususunda belagat açısından isabet edildiği “قد أصيب” şeklinde dile getirilir.³⁶

Diğer taraftan metinde mâzi fiiller şart kalıplarında da kullanılır. Nitekim “فيه” zarfı mukaddem haber kabul edilirse cümlenin nasıl bir manaya geleceği hususu yorumlanırken “إذا جعل الظرف” ibaresine yer verilir. Aynı şekilde müfessir soru cevap üslubunu kullanırken “eğer dersen ...” anlamında “فإن قلت” ifadesini tercih ederek muhatabıyla şart cümlesi üzerinden iletişim kurar. Bununla birlikte Hz. Peygamber'den aktardığı rivayette “Kim birini öldürürse...” manasında “مَنْ قَتَلَ...” ibaresi ile şartlı bir ifade tarzı gerçekleşir.³⁷

Metinde bir fiilin geçişlilik manası kazanması hususunda da kelimenin kök anlamına dair tahlil de mevcuttur. Nitekim müfessir “اهتدى” fiilinin “هدى” fiilinden mütâvî‘ (geçişli) olduğu dolayısıyla asıl manasına aykırı olamayacağını belirtir. Bu duruma örnek olarak “onu kırdı” manasına gelen “كسره” fiilinin “kırıldı” anlamında “فانكسر” şeklinde ifade edilmesi zikredilebilir.³⁸ Dolayısıyla “yol gösterdi/hidayeti gösterdi” fiili “o da doğru yolu buldu/hidayete erdi” fiili ile geçişlilik kazanır.

³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/149.

³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/149.

³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/146.

³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/145-146.

Örnek pasajda muzâri fiiller şimdiki ve gelecek zamanda olumlu ve olumsuz çekimlerde bulunur. Bu hususta örnek olarak “هُدًى لِّلْمُنْقِنِينَ” âyetinin tefsirinde “هدى” lafzının hal olma ihtimali dile getirilirken “يَجُوزُ” ifadesine yer verilmesi zikredilebilir.³⁹ Aynı şekilde “اهدتى” fiilinin mutavaat bildirdiği anlatılırken “لن يكون” ibaresi ile mutavi‘ olan fiilin aslına muhalif olmayacağı belirtilir.⁴⁰ Ayrıca pasajda muzâri fiilin başına gelen “لَمْ” edatı ile olumsuz geçmiş zaman anlamı zikredilir. Bu kalıp geçmişte herhangi bir zaman diliminde bir eylemin gerçekleşmediğini haber verir.

Gerek mâzi gerekse muzâri fiil çekimlerinde fiiller bazen cümlenin başlangıç ögesi iken kimi zaman cümledeki ismin sıfatı vs. farklı görevlerde bulunabilir. Bu hususta “كونه يقيناً لا يحوم الشك حوله...”⁴¹ ifadesinde “لا يحوم” ibaresi “يقيناً” lafzına cümle halinde sıfat olarak gelir.

Son olarak seçilen metindeki emir fiilleri, ayetlerde ve rivayetlerde geçen kalıplar üzerinden müşahede edilir. Dolayısıyla müfessir emir kalıplarına dair dolaylı bir anlatım sunmaktadır. Bu minvalde hadiste geçen “فاليجعل” ibaresi örnek olarak verilebilir.⁴² Nihâyetinde müfessir temel fiil kalıplarını manayı zenginleştirecek şekilde farklı formlarda kullanmakta ve akıcı bir üslup sunmaktadır.

2.2.2.2. Cümlelerin Analizi

el-Keşşâf tefsirinden seçilen örnek pasajdaki cümleler incelenirken cümlelerin uzunluğu, tipleri, yapısı, birbiriyle bağlantıları ve cümlelerdeki sapmalar üzerinde durulacaktır.

Zemahşerî bu pasajda bağlama bağlı kalarak gerek uzun gerekse kısa cümlelere yer verir. Metinde olumlu cümlelerin yanı sıra olumsuz cümleler de kullanılır. Ancak çoğunlukla olumlu önermeler görülür. Ayrıca konunun akışı soru cümleleri vasıtasıyla sağlanır. Bu aşamada ise hem olumlu hem de olumsuz kalıplar merkezinde sorular dikkat çeker.

Diğer taraftan metinde isim ve fiil cümleleri söz konusudur. Ayrıca Arapçada vurgulu bir söyleme sahip olan isim cümlesinin daha çok tercih edildiği ifade edilebilir. Bu bağlamda basit cümlelerden ziyade birleşik cümleler öne çıkar. Nitekim bu cümleler bağlaçlarla bağlanır. Buna ilaveten müfessir âyeti tefsir ederken ilk iki âyette geçen “لَا رَيْبَ فِيهِ”، “ذَلِكَ الْكِتَابُ”، “الْم”، ve “هُدًى لِّلْمُنْقِنِينَ” ibarelerinin sırasıyla müstakil birer cümle olmasının fesahat açısından daha tercihe şayan olduğunu ileri sürer. Üstelik bu cümleler arada herhangi bir atf (bağlantı) harfi kullanılmaksızın anlamca birbiri ile

³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/149.

⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/145.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/150.

⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/148.

anlamca birbiri ile bağlantılı bir şekilde gelmiştir. Bu minvalde ilk cümlede Kur’ân’ın kendisi ile meydan okunan bir kelâm olduğuna dikkat çekilmiş, ikinci cümlede bu kelâmın kemalin son noktası olan bir kitap olduğuna işaret edilmiş, üçüncü cümlede onda herhangi bir şüphenin bulunması ihtimali nefyedilmiş ve son cümlede müttakiler için hidayet olduğu vurgusuyla hiçbir şüphenin ona musallat olamayacağı kesin bilgi ve hiçbir batılın ona karışamayacağı kadar hak olduğu ifade edilmiştir.⁴³

Müfessir âyetlerdeki söz sanatlarını incelerken kendi ifadelerinde de söz sanatlarını uygular. Bu minvalde isim ve fiil cümlelerini söz dizimine uygun bir şekilde sunarken vurgu amaçlı öğeler arasında takdim-tehir yapar. Dolayısıyla âyetlerin tefsirini edebî bir anlatımla gerçekleştirir.

2.2.2.3. Edebî Sanatların Analizi

Zemahşerî âyetlerin belagat açısından izahını yaptığı kadar belagatı tefsir üslubunda da uygular. Zemahşerî tefsirinde genel olarak Arap belagatını uygularken teşbih, istiare gibi benzerlik; mecâz-ı mürsel gibi bitişiklik; tezat gibi zıtlık ilişkisi; mübalağa ve tekrar gibi ısrar ve devamlılık ilişkisine dair sanatlara müracaat eder. Arap belagatı açısından tefsirin genelinde beyan ilminden teşbih, istiare ve mecaz-ı mürsel; meâni ilminden haber cümlelerinin yanı sıra inşa cümlelerinde görülen îcâz, istifham, takdim-tehir, zıkr-hazif; bedi’ ilminden iktibas ve tıbak gibi söz sanatları görülür. Nitekim pasaj özelinde ise müfessirin “*Müttakiler için hidayettir*” ifadesini sorgularken önce müttakilerin zaten hidayet üzere olmaları beklenirken neden tekrar zikredildiği hususunda var olan bir şeyin artması ve devam etmesine dair istek gerekçe gösterilir.⁴⁴ Buna ilaveten müfessir “*Dalâlette olanlar için hidayettir*” ifadesinin tercih edilmeme nedeniyle ilgili olarak esasında dalâlette olanların iki grup olduğuna dikkat çeker. İlk grup kalpleri mühürlü olan ve dalâlet üzere kalacak olanlardır. İkincisi ise hidayete erecekleri bilinenlerdir. Dolayısıyla âyette “dalâletten sonra hidayete erecekler için bir hidayettir” şeklinde uzun bir anlatım tarzı yerine daha veciz ve özlü bir anlatım olan “îcâz” söz konusudur.⁴⁵

Örnek pasajda hazf-zıkr ve takdim-tehir gibi sanatlar da bulunur. Nitekim Zemahşerî “*هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ*” ifadesini dilsel olarak tahlil ederken “*هدى*” kelimesiyle ilgili olarak şu yorumları yapar:⁴⁶

1. Haber: Haber olması ile ilgili üç farklı ihtimal söz konusu olabilir. Buna göre ya mahzuf mübtedanın (هو) haberidir ya da “*ذلك*” lafzının üçüncü haberidir (“*الكتاب*” birinci haberi, “*لا ريب فيه*” cümle halinde ikinci haberi).

⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/149-150.

⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/146.

⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/148-149.

⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/149.

2. Mübteda: “لا ريب” ibaresinde durulması halinde “فيه” mukaddem haber olur ve böylece “هدى” muahhar mübteda kılınır.

3. Hal: Bu durumda âmîl ya “ذلك” ismi işareti (“أشِيرُ” anlamında mana fiil) ya da “فيه” zarfıdır (“استقر” anlamında).

O halde birinci ihtimal olan haber olma durumu hazf-zikr için, ikinci ihtimal mübteda olma durumu ise takdim-tehir açısından misal verilebilir. Bununla birlikte müfessir metni soru-cevap usulüne göre telif ettiği için metnin genelinde “istifham” sanatını uygular. Ayrıca metinde alıntı yapılan kısımlarda bedi‘ ilminden lafızla ilgili olan “iktibas”⁴⁷ ve birbirinin karşıtı olan “hidâyet ve dalâlet” kavramlarında ise yine bedi‘ ilminden manaya dair olan “tübâk”⁴⁸ görülür. Dolayısıyla müfessir âyetlerdeki söz sanatlarını detaylı bir şekilde ortaya koyarken sanatlı bir anlatım tarzını tercih eder.

el-Keşşâf’tan seçilen pasajda hikâye etme metinleri ele alınırken öncelikle yapılan tasvirler, ardından anlatım tarzı, olaylarda zaman-mekân unsurlarının kullanılıp kullanılmadığı, hikâyeye katılanların şeması, sembolik anlatımın olup olmadığı ve anlatıcının konumu üzerinde duracağız.

Tefsirin genelinde tasvirlerle anlatımını destekleyen müfessir müttakilerin zaten hidayete ermiş olmaları gerektiği hususunu açıklarken manadaki ziyadeyi şerefli ve saygın bir kimseye “Allah seni şerefli ve saygın kılsın” şeklinde Allah’ın o kişide bu nitelikleri devamlı kılması yönünde söylenen dua cümlesi üzerinden tasvir eder.⁴⁹ Böylelikle âyetteki soyut bir ifade hayatta gerçekleşmesi mümkün bir vaka üzerinden anlaşılmış olur.

Müfessir anlatımında başvurduğu rivayetlerde belirli olaylar karşısında Hz. Peygamber ve sahâbeden örnekler sunmak suretiyle anlamın netleşmesini sağlar.⁵⁰ Ayrıca müfessir şüphe ile kesin bilgi arasındaki farka işaret ederken bir âlime sorulan soru üzerinden hikâye üslubunu kullanır.⁵¹ Bu aşamada rivayet edilen olayda mekân ve zaman gibi unsurlara temas edilmeksizin sadece bir konu ile ilgili âlimin yorumuna dikkat çekilir. Dolayısıyla mesele soruyu soran ve âlim arasında gerçekleşir. Esasında burada olayın gerçekleşmiş olmasından ziyade sorudaki fikir önemli görülür.

Sembolik bir anlatım tarzını metinde tatbik eden müfessir, anlatıcının konumu açısından iç odaklanma ve dış odaklanmadan ziyade sıfır odaklanmayı tercih eder. Zira anlatıcı iç odaklanmada hikâyenin

⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/146-147.

⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/145.

⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/146.

⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/146-148.

⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/150.

kahramanı, dış odaklanmada ise şahidi başka bir ifade ile gözlemleyicisidir. Sıfır odaklanmada ise anlatıcının her şeyi bildiği üzerinden bir anlatım söz konusu olur. Dolayısıyla müfessir, anlatıcının konumunu bu son odaklanma ile yansıtır.

2.2.3. İçerik Analizi

el-Keşşâf tefsirinde Bakara Sûresinin ikinci âyetinde geçen “هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” ibaresinin tefsiri,⁵² tekrar eden kelimeler, kelime alanları, kelime alanlarının metin içindeki bütünlüğü, kelime alanlarının ilişkileri, kelimelerin yan anlamları ve kullanılan dil düzeyi açısından tahlil edilecektir.

Zikredilen pasajda muhtevası gereği hüdâ ve müttaki kavramları öne çıkar. Müfessir bu kısımda masdar ve ism-i fâil gibi kelimelerin sarf açısından durumunu ardından mübteda, haber ve hal gibi kelimelerin nahiv yönünden tahlilini yapar. Böylece müfessir metni sözcük ve gramer kaidelerine göre inceler. Bu aşamada müfessirin kelimeleri eş ve karşıt anlamları ile takdim etmesi kavramların manalarının yerleşmesini ve kök anlamının anlaşılmasını sağlar. Nitekim hidayet kelimesinin izahında yakın anlam olarak delalet; zıt anlam olması açısından dalâlet kavramları ekseninde konu pekiştirilir. Son olarak metinde belagat açısından yorum yapan müfessir, bu aşamada söz dizimini ifade eden “nazm” ve “tertip” gibi kelimeler kullanılır. Nihayetinde müfessir zikri geçen ifade tarzlarının anlama tesirini vurgular. Ayrıca tekrar eden bir ifade tarzı olarak daha önce de belirtildiği üzere “Eğer ... dersen, şöyle derim...” söylemi üzerinden soru-cevap yöntemi uygulanır.⁵³

Tekrar eden kelimelerde husus sözlük bilimsel ve dilisel analizlerdir. Dolayısıyla pasajdaki kelime alanları sözlük ve dilbilimsel tahliller ve soru-cevap üslubu olarak belirlenebilir. Bununla birlikte söz konusu alanların metnin başından sonuna bütününde uygulandığı görülür. Ayrıca sözlük ve dilbilimsel anlam alanları arasında bütünleyici ilişkiler mevzu bahisten hidayet ve dalâlet kavramları arasında karşıtlık ilişkisi bulunur.

Zemahşerî “müttaki” kelimesini incelerken “vikaye” kökü bağlamında atın toynağına sert bir cismin batmasından ayağını koruması bağlamında “ferasun vâkin” terkininin kullanılmasına temas eder.⁵⁴ Bu da pasajdaki kelimelerin yan anlamlarının da belirtildiğini gösterir.

Nihayetinde *el-Keşşâf*'ta geçen kelime tekrarları ve kelime alanları metnin başından sonuna kadar belirli sorular çerçevesinde telif edildiğini gösterir. Üstelik bu sorular zikredilirken seçkin bir dil düzeyi metne hâkimdir.

⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/145-150.

⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/146-148.

⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/149.

SONUÇ

Bu araştırmada tefsir öğretiminde metin tahlili yapılırken öğrencilerin kavramalarını sağlamak adına metin analiz yöntemiyle ilgili bir öneri hazırlanmıştır. Bu minvalde Zemahşeri'nin *el-Keşşâf*' adlı tefsirinden örnek olarak seçilen pasaj öncelikle metin dışı bağlam açısından tahlil edilmiş ardından metin analizi üç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada metin tanımlanmasına yer verilmiş ve öğrencilere metnin tanıtımı sağlanmıştır. İkinci aşamada ise biçim analizi ile ilgili detaylara yer verilmiştir. Bu bağlamda kelimeler, cümleler ve söz sanatları incelenmiştir. Böylelikle tefsirle ilgili örnek bir metin üzerinden sarf, nahiv ve belagat açısından öğrencilerde farkındalık oluşturulmuştur. Son aşamada ise içerik analizi ile metinde tekrar eden kelimeler, başlıca kelime alanları, kelime alanlarının metin içerisindeki yeri, kelime alanları arasındaki ilişkiler, kelimelerin yan anlamları ve kullanılan dil düzeyi ortaya koyulmuştur. Bilhassa Zemahşeri'nin belagatı âyetleri tefsir ederken uygulaması söz sanatları ile ilgili bahsi zenginleştirmiştir.

Araştırmada önerilen yöntemin öğrenciler üzerindeki etkisini gözlemek üzere dersler salt satır arası tercüme ve sunduğumuz bu yaklaşımla karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Her iki dersin son onar dakikaları öğrencilerin metin hakkındaki açık uçlu soruları cevaplamalarına ayrılmıştır. Öğrencilerden alınan geri dönütler mukayese edildiğinde sunduğumuz yaklaşımla verilen cevapların daha tatmin edici olduğu ve öğrencilerin dersin içeriğini daha çok hatırladıkları gözlemlenmiştir. Böylelikle öğretimin asıl amacı olan kalıcılık sağlanmış olmaktadır.

Bu araştırmada İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerinde tefsir öğretiminde okutulan metinlerin ders sürecinde metin analizi yöntemi ile nasıl uygulanacağına dair bir örnek sunulmuştur. Dolayısıyla bu uygulama öğrencinin derse aktif katılımı açısından dikkate değerdir. Eğitimciler bu yöntemi farklı metinlere uyarlamak suretiyle geliştirerek daha verimli hâle getirebilirler. Zira metin analizi ile ilgili önerdiğimiz bu tablo, bütün metinler için etkin bir öğretim sürecini sağlamakla birlikte her metnin yapısından kaynaklanan farklılıkların analiz düzeyine tesiri açıktır.

Öte yandan araştırmamızda dersin sınıf uygulamasına ve yöntemle ilgili gözlemlere de yer verilmiştir. Yapılan gözlemler, bu yöntem ile dersin işlenmesinin, öğrencilerin ilgisini çektiği, dersin daha aktif bir şekilde işlendiğini göstermiştir. Ayrıca metin analiz tablosu kalıcı öğrenme imkânı vermiştir.

Netice itibarıyla çalışma, bu haliyle örgün lisans eğitiminde tefsir öğretimine katkı sağlar niteliktedir. İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerinde görev yapan eğitimcilerin böyle bir ders yönteminden yararlanmasını beklenir.

KAYNAKÇA

- Akyürek, Süleyman. *Din Öğretimi*. Ankara: Nobel. Erişim: 10 Aralık 2021.
- Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar. “Kur’ân ve Hadis Öğretimi Konusunda Yeni Bir Yöntem Önerisi”. *İslami Araştırmalar* 6/2 (1992).
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel, 2021.
- Bilgin, Mustafa. *Tefsirde Mu‘tezile Ekolü*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- Birgivi. *İzhâru’l-Esrâr*. İstanbul: 1319.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Şaḥîḥu’l-Buḥârî*. Riyad: Beytü’l-Efkârî’d-Devliyye, 1419.
- Cürcânî, Abdulkâhir. *el-‘Avâmilü’l-mi’e*. Kahire: Dâru’l-Meârif, ts.
- Durmuş, Zülfikar. *Tefsir-I*. Ankara: Bilay Yayınları, 2019.
- İbn Hallikân, Ebü’l-Abbâs. *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâu enbâi’z-zamân*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdir, ts.
- İbnü’l-Hâcib. *el-Kâfiye fi’n-Nahv*. Cidde: 1986.
- Kara, Ömer. ed. *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*. Bursa: Kurav Yayınları, 2007.
- Kara, Ömer. *Tefsir Tetkikleri II*. İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, 2018.
- Karataş, Ali - Gördük, Yunus Emre. *Günümüz Tefsir Problemleri*. Ankara: Bilay Yayınları, 2018.
- Kitâbü’n-Nahv: Avâmil, İzhâr, Kâfiye*. İstanbul: Yasin Yayınevi, ts.
- Kitâbü’s-Sarf: Emsile, Binâ, Maksûd, İzzî*. İstanbul: Yasin Yayınevi, ts.
- Molla Fenârî, Muhammed b. Hamzâ. *Aynü’l-a’yân: Tefsîru sûreti’l-Fâtîha*. Dersaadet: Rifat Bey Matbaası, 1325.
- Olğun, Müge - Güngör, Fatih. “Slavin’in Etkili Öğretim Modeli”. *Öğrenme-Öğretme Kuramları ve Uygulamadaki Yansımaları*. İstanbul: Pagem, 2016.
- Öz, Ahmet - Birsin, Mehmet - Çelik, Ahmet - Hoşab, Fahri - Çil, Halit - Kasar, Veysel. *İslam İlimlerinde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. ed. Recep Erdoğan. İstanbul: Klm Yayınları, 2018.

Özdeş, Talip - Bilgiz, Musa. *Tefsir-2*. Ankara: Bilay Yayınları, 2019.

Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-Sa'ade ve misbâhu's-siyâde fi mevzu'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.

Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddin Hüseyin. *Futûhu'l-gayb fi'l-keşf'an kınâ 'i'r-rayb*. Dubai: Câizetü'd-Dubâi'd-Devliyye, 1434.

Zehebî, Şemseddin. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. 25 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405.

Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzil ve 'uyûni ekâvil fi vücûhi't-te'vil*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418.